

Implicitní vědomí času v rámci schizofrenní zkušenosti optikou fenomenologické psychopatologie

Implicit temporality in schizophrenia through the lens of phenomenological psychopathology

EVA JENDRULKOVÁ*

Katedra psychologie, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika,
eva.jendrulkova01@upol.cz, evi.jendr@gmail.com

Abstrakt: Tento přehledový článek pojednává o fenomenologických perspektivách na prožitek času v rámci schizofrenní zkušenosti. Problematika časovosti u osob se schizofrenií je už řadu let zásadním tématem na poli fenomenologické psychopatologie vycházející z filosofické tradice fenomenologie, zejména z Husserlova nebo Merleau-Pontyho pojetí časovosti. Časový aspekt u osob se schizofrenií zdůrazňovali již Jaspers, Minkowski nebo také Kimura. V tomto přehledovém článku je akcentováno především hledisko implicitního časového vědomí, a to jak z pohledu samotné fenomenologie, tak z pohledu fenomenologické psychopatologie v rámci schizofrenie. V současnosti se hovoří o poruchách implicitního vědomí časovosti u osob se schizofrenií, které ústí v rozličné fenomény v prožívání (Fuchs, 2019; Fuchs & Pallagrosi, 2018; Fuchs & Van Duppen, 2017; Stanghellini et al., 2016; Fuchs, 2007). Fenomény časovosti lze zkoumat psychometrickým nástrojem EAW nebo EASE.

Klíčová slova: fenomenologická psychopatologie; fenomenologie; schizofrenie; časovost

Abstract: This paper is an overview of phenomenological perspectives that deal with the experience of time during schizophrenia. The issue of time for schizophrenic individuals has been a central theme in the field of phenomenological psychopathology for a number of years and has roots in the philosophical tradition of phenomenology—especially in the ideas of Husserl and Merleau-Ponty. The role of time for schizophrenic individuals was further accentuated by Minkowski, Kimura and Jaspers in their works. In the present study emphasis is placed on the viewpoint of implicit temporal consciousness from the perspectives of both phenomenology and phenomenological psychopathology with regard to schizophrenia. In our own time, there are talks of disorders of implicit temporality in individuals suffering from schizophrenia, which is related to diverse experiential phenomena (Fuchs, 2019; Fuchs & Pallagrosi, 2018; Fuchs & Van Duppen, 2017; Stanghellini et al., 2016; Fuchs, 2007). The phenomena of temporality could be examined by the psychometric tool of EAW or EASE.

Keywords: phenomenological psychopathology; phenomenology; schizophrenia; temporality

1 Úvod

Problematika časovosti (subjektivní zkušenosti času) v rámci schizofrenie má na poli fenomenologické psychopatologie svou silnou tradici, ale je zároveň aktuální, o čemž svědčí výzkumný zájem mnoha autorů. Cílem článku je zmapovat fenomenologické perspektivy na časovou zkušenost u osob se schizofrenií. V této komplexní problematice se setkávají dvě svérázné disciplíny – psychopatologie a fenomenologie. Výsledkem dialogu těchto disciplín je srozumitelný výklad, který napomáhá deskripci subtilních a často nepojmenovaných prožitků v rámci schizofrenie, které otevírají zcela nové horizonty v pojetí a uchopení schizofrenní zkušenosti ze strany odborníků. Zároveň tyto horizonty, které fenomenologická psychopatologie otevírá, v sobě mají svou opodstatněnou logiku a mohou se stát užiteč-

ným nástrojem v práci s osobami se schizofrenií, neboť zprostředkovávají také lidské porozumění schizofrenní zkušenosti a především osobě, která schizofrenií trpí.

Úvodem je nutné zmínit se o fenomenologické psychopatologii jako takové. Tato oblast se v posledních letech stala středem zájmu mnoha odborníků. O tom svědčí například rozsáhlá publikace *Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology*, která byla vydána v roce 2019 (Stanghellini et al., 2019). Fenomenologická psychopatologie reaguje na jednostranný přístup v psychiatrii, který redukuje lidskou subjektivitu a nahlíží duševní poruchy zejména skrze optiku neurověd. Z hlediska fenomenologické psychopatologie lze Husserlovo „*k věcem samým*“ v rámci psychiatrie analogicky formulovat jako „*k podstatě subjektivní zkušenosti*“. Tento přístup apeluje především na porozumění subjektivní

zkušenosti jedince z pohledu první osoby. Toto je v kontrastu s tradičním přístupem v psychiatrii, který pohlíží na jedince jako na objekt z pohledu třetí osoby a zaměřuje se na explanaci duševních onemocnění pouze ve smyslu kauzality a symptomatiky. Moderní větve fenomenologické psychopatologie rovněž usiluje o dialog s neurovědami a jde jí o vytváření hypotéz v oblasti psychopatologie, které obohatí psychiatrii o nové perspektivy a poznatky. V současnosti je nejvýznamnější hypotézou na poli fenomenologické psychopatologie hypotéza **poruch self v rámci schizofrenního spektra** (např. Henriksen, Raballo & Nordgaard, 2021; Sass, 2019; Sass, Borda, Madeira, Pienkos & Nelson, 2018).

2 Počátky fenomenologické perspektivy na prožitek času v rámci schizofrenie

Již autoři jako Minkowski, Binswanger, Jaspers, Straus, von Gebsattel, Tellenbach nebo Kimura kladou ve svém díle důraz na porozumění časové subjektivní zkušenosti u svých pacientů se schizofrenií. Níže budou specifikovány výklady Minkowského, Kimury a Jasperse.

Francouzský psychiatr *Eugène Minkowski* se ve svém pojetí inspiroval *Henrim Bergssonem* a ve svém díle popsal tzv. *jádrový faktor* (*trouble générateur*) u schizofrenie, jímž je dle jeho názoru *ztráta vitálního kontaktu s realitou* (Minkowski, 1970). Tento jádrový faktor je možné definovat jako esenci duševního onemocnění, která „prosakuje“ napříč celou strukturou subjektivní zkušenosti. Právě tato ztráta vitálního kontaktu s realitou se manifestuje např. v módu času, přičemž dochází k **desynchronizaci časové zkušenosti** mezi jedincem a okolím. Zjednodušeně lze říci, že pro takovou osobu je pak v konečném důsledku problematické se „naladit“ na druhého člověka a na svět okolo sebe. Nesdílí totiž svůj rytmus vnitřní zkušenosti s rytmem zkušenosti druhých a světa obecně. Aby bylo možné se účastnit dění okolo sebe, je potřeba prožívat kolektivní rytmus a chod světa. Oproti tomu člověk se schizofrenií se ve vztahu ke světu nachází v určité „arytmii“, která pro něj činí svět okolo těžce srozumitelným. Jak bude uvedeno dále, Minkowski do značné míry ovlivnil současné autory zabývající se časovou zkušeností u osob se schizofrenií.

Časovost u schizofrenie se ve svém díle hojně zabýval japonský psychiatr *Bin Kimura*. Tento autor je v oblasti fenomenologické psychopatologie dobře znám, přesto většina jeho díla zůstala nepřeložena z japonštiny, a tak si budeme muset vystačit se sekundárními zdroji. Je nutné ho však zmínit, neboť jeho optika na prožívání času je zcela originální. Fuchs a Van Duppen (2017) uvádějí, že Kimura rozlišil objektivní a žitý čas. Objektivní čas je čas určený sociální konvencí a pomáhá nám s orientací ve světě. Žitý čas je koncept popisující subjektivní prožitek času, který často nemusí korespondovat s objektivním časem ve smyslu

jeho měřítek jako hodiny, dny, měsíce apod. Kimura dále diferencoval tři základní orientace žitého času: *post-festum* (po události), *intra-festum* (během události) a *ante-festum* (před událostí). Všechny tyto orientace by měly být u zdravého jedince v rovnováze, avšak v rámci psychopatologie převažuje v prožívání pouze jedna z těchto orientací. Intra-festum (doslovný překlad zní „během události“) orientace je dominantní v rámci hraniční poruchy osobnosti, přičemž časovost takového člověka se z většiny skládá pouze z momentů přítomnosti, avšak minulost a budoucnost se mu ztrácí ze zřetele. V rámci *post-festum* (tj. „po události“) orientace jedinec ve svém prožívání ulpívá na minulosti, což je typické pro depresivní poruchy. Neschopnost pohlížet vpřed do budoucnosti, překonat minulost a ustrnutí v dávných vzpomínkách pak akcentuje pocity viny. *Ante-festum* (tj. „před událostí“) orientace podle Kimury převažuje u schizofrenie. Kimurův novátorský pohled na prožívání času v rámci schizofrenie je založen na předpokladu, že jedinec se schizofrenií se neustále nachází ve stavu **úzkostného a netrpělivého anticipování budoucnosti**. Taková anticipace ve své podstatě může znamenat snahu jedince ochránit své self před ohrožujícím vlivem přítomnosti druhých a světa. Self je u člověka se schizofrenií velmi křehké, a na tento fenomén navazuje ontologická úzkost a prožitky „zlověstnosti“. Je důležité poznamenat, že koncept křehkého self a pojem ontologická úzkost v souvislosti se schizofrenií ve svém díle *Rozdělené Self* (Divided Self) užíval Laing (2010), nicméně ten tyto koncepty nijak zásadně nepropojuje se subjektivní zkušeností času.

Dále je nutné zmínit průkopníka fenomenologické psychopatologie, kterým je *Karl Jaspers*. Ten ve svém stěžejním díle *Obečná psychopatologie* (Allgemeine Psychopathologie) popisuje některé fenomény v prožívání osob se schizofrenií (Jaspers, 1968). Nenarušené prožívání časové kontinuity je dle jeho názoru propojeno s uvědomováním si sebe sama. Na tento poznatek navazují i soudobé teorie na poli fenomenologické psychopatologie, které postulují narušené self u osob se schizofrenií, což má za následek také porušení prožívání časové kontinuity. O tom však bude pojednáváno níže. Další charakteristikou subjektivní zkušenosti času, která se nevymyká normě, je podle Jasperse směřování do budoucnosti, které vychází ze skutečnosti, že je člověk zakotven v přítomném okamžiku. Tyto zmíněné aspekty prožívání času jsou v rámci schizofrenní zkušenosti narušeny. Jaspers popisuje fenomén tzv. **„narušení časové kontinuity“**, tedy prožitek, že pacient „padá“ z jednoho okamžiku do druhého, nebo že je do každého nového momentu násilně „transplantován“. Někteří pacienti zmiňovali fenomén, který by se dal jednoduše shrnout jako **kolaps konceptu času** – čas může „znehynět“, „splývat“ nebo se také může přítomnost a budoucnost z prožívání „vytrátit“, přičemž vše se jakoby „slévá“ do minulosti, která všechno pohlcuje

jako jakási „černá díra“. Je zmíněn také prožitek času, kdy čas jakoby „proudí“ mimo jedince. Vše je v tomto čase zahrnuto, přičemž on je z toho dění vyloučen a nachází se v „nicotě“ – tento prožitek je nazván jako **prázdné bezčasy**.

Výše uvedení autoři popisovali především tzv. **explicitní časovost**, která se z fenomenologického hlediska týká reflektovaného vědomí času rozvrženého do minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Nicméně současné fenomenologické studie se v souvislosti se schizofrenií hojně zabývají tzv. **implicitní časovostí**, která bude detailněji uvedena a následně rozvedena podle současných autorů níže.

3 Fenomenologická perspektiva na implicitní časovost

Z fenomenologického hlediska je **časovost** základní strukturou lidské existence. Časovost je v tomto článku vykládána jako subjektivní zkušenost času nebo prožívání času. Prožívání času se tak ve fenomenologické psychopatologii stává důležitým předmětem zkoumání, které napomáhá odhalit architekturu subjektivní zkušenosti osob s různými duševními poruchami. Obecně řečeno, v rámci duševních poruch může často z fenomenologické perspektivy docházet ke změně prožívání časovosti. Než však budou nastíněny současné pohledy na prožívání časovosti u osob se schizofrenií, je nutné si nejdříve v základu přiblížit především Husserlovo, ale také Merleau-Pontyho pojetí časovosti, ze kterého současní autoři na poli fenomenologické psychopatologie vycházejí.

V tomto kontextu bude nejprve osvětlen základní fenomenologický pojem, jímž je **intencionalita**. Intencionalitu je možno definovat jako stěžejní charakteristiku vědomí, tj. určitou přirozenou zaměřenost vědomí. Jinými slovy, zkušenost každého člověka je vždy na něco vázaná. Znamená to tedy, že každé vědomí je vždy „o něčem“ a je vždy orientováno na „něco“ (Husserl, 1993). To „něco“ nemusí být jen konkrétní existující objekt nacházející se ve vnějším prostředí, např. druhá osoba. Můžou to být také např. myšlenky, touhy, pocity nebo představy. Člověk vždy myslí na „něco“, touží po „něčem“, cítí „něco“ nebo si představuje „něco“. Příkladem je, když dnes bude dívka vzpomínat na svůj nedávný neobvyklý a mírně děsivý sen, který se jí v poslední době neustále objevuje ve vědomí. V tomto případě vzpomíná na „něco“, tj. na sen.

Intencionalita v rámci časovosti může souviset ku příkladu s přirozenou orientací proudu časovosti vědomí na budoucnost. Subjektivní prožívání zdravého člověka je nepřetržitým tokem vědomí směrem vpřed, určité naladění se na „něco“, na nějakou událost, což se projevuje ve formě budoucího očekávání. Metaforicky je možné si to představit jako proud řeky, který je neustále poháněn s určitou dynamikou vpřed. K tomu

lze dodat, že abnormalita prožívání je stanovena, když je tento pomyslný dynamický „proud“ směrem vpřed v různých formách narušen. Známy je **Minkowského** (1970) obraz melancholie – v časové kontinuitě vnitřního prožívání jedince je postavena určitá hráz, kterou není možné překonat, tok „řeky“ na ni „naráží“ a „proudí“ zpátky směrem do minulosti. „Melancholik“ zažívá obrat směrem do minulosti. Žije v minulosti, kterou nemůže překonat, a tedy budoucnost pro něj ztrácí smysl.

Podle **Husserla** (2004) existuje **vnitřní časové vědomí** a rozlišil tři základní elementy této struktury časovosti, které umožňují porozumět tomuto vnitřnímu toku a následně také tomu, jaké může mít narušení těchto prvků důsledky v rámci duševních poruch. Vnitřní časové vědomí probíhá z fenomenologického hlediska prereflektivně, tedy ještě předtím, než dochází k jazykovému pojmenování, přičemž jedinec si jej zpravidla neuvědomuje, a zároveň není nutné užívat žádné vědomé reflexe, aby toto vnitřní vědomí časovosti bylo ustanoveno. Dále v tomto pojetí nelze o vědomí časovosti uvažovat jako o jednotlivých bodech přítomnosti oddělených v řadě za sebou. Je právě příznačné o něm uvažovat spíše jako o toku, vzhledem k tomu, že uvědomění současnosti je vždy propojeno s prožitkem minulosti a zároveň se už také táhne směrem do budoucnosti, jejíž vědomí je v současném okamžiku taktéž zahrnuto. Základní tři elementy vnitřního časového vědomí Husserl nazývá **prezentace**, **retence** a **protence** (Husserl, 2004). Husserl (2004, s. 169–170) ve svém díle píše: „Každé ‚prožitkové nyní‘, i když náleží ke zrodové fázi nově se objevujícího prožitku, má nutně svůj horizont ‚předtím‘. [...] Každému nově počínajícímu prožitku nutně časově předcházejí nějaké prožitky, prožitková minulost je kontinuálně vyplněná. Každé ‚prožitkové nyní‘ má ale i svůj horizont ‚potom‘ a ani to není prázdný horizont; každé ‚prožitkové nyní‘, i když je to konečná fáze trvání jistého končícího prožitku, se proměňuje nutně v nové ‚nyní‘, a to je nutně vyplněné.“ Přiblížme si zmíněné pojmy. **Prezentace** reprezentuje vědomí bezprostřední přítomnosti. Bezprostřední přítomnosti se vždy rozumí v kontextu setrvačnosti zkušenosti, která zrovna pominula. Toto vědomí okamžiku, který „právě pominul“, je pojmenováno jako **retence**. V proudu vnitřní časovosti je člověk také v návaznosti na retenci a prezentaci vždy v očekávání budoucnosti – zde se hovoří o **protenci**. Přítom retence a prezentace do značné míry ovlivňují protenci. Velmi nápomocná bude v tomto případě analogie s hudební skladbou (Fuchs & Pallagrosi, 2018). Hudební skladba jako taková vytváří určitý syntetický celek, který ve zkušenosti není možné redukovat na pouhé izolované tóny. Tyto myšlenky zcela jistě ovlivnily také gestalt psychology, např. sám zakladatel tvarové psychologie **Christian von Ehrenfels** proklamuje, že k porozumění melodii je potřeba mít ve vědomí nejen jeden izolovaný tón, který zaznívá v přítomnosti, ale je potřeba mít v paměti a ve vědomí také pár předchozích tónů

(Hartmann, 1935). Během poslechu hudby se vědomí bezprostředního momentu skladby (prezentace) nabízí v souvislosti s prožitkem melodie, který člověk slyšel před chvílí (retence), a zároveň je tato osoba naladěna na tóny, které budou následovat (protence). Toto naladění na následující tóny (protence) je do značné míry určováno retencí a prezentací. Každý jedinec přirozeně očekává tóny, které budou zapadat do celku části melodie, kterou nyní poslouchá. Fuchs (2019), současný autor na poli fenomenologické psychopatologie, pojmenovává prezentaci, retenci a protenci jako **implicitní vědomí časovosti**.

Co se implicitního vědomí časovosti týče, Fuchs (2019) výše uvedený trojitý horizont časového vědomí propojuje s pojmem **intencionální oblouk** *Maurice Merleau-Pontyho* (Merleau-Ponty, 2013). Ten představuje sjednocení výše zmíněných tří momentů minulosti, současnosti a budoucnosti v subjektivní zkušenosti člověka. Merleau Ponty (2013, s. 179) píše: „... život vědomí – poznávací život, život touhy či vjemový život – se zakládá na ‚intencionálním oblouku‘, který kolem nás rozvrhuje naši minulost, naši budoucnost, naše lidské prostředí, naši fyzickou situaci, naši situaci ideologickou, naši situaci morální, či spíše díky němuž jsme ve všech těchto vztazích situováni. Právě tento intencionální oblouk vytváří jednotu smyslů, jednotu smyslů a intelektu, jednotu smyslovosti a motoriky.“ Symptomatickou vlastností intencionálního oblouku je pojmut **smysl současného prožitku** nebo schopnost „vpravit se do situace“ (Merleau-Ponty, 2013, s.179).

Fuchs (2007) komentuje, že intencionální oblouk v sobě taktéž zahrnuje implicitní **sebeuvědomění**, tedy jak vědomí věty, kterou někomu člověk oznamuje, ale rovněž vědomí toho, že je to *on*, kdo tuto větu oznamuje a kdo ji promýšlí. Přitom toto sebeuvědomění by nebylo možné právě bez trojité struktury časového vědomí – retence, prezentace a protence.

Trojité struktura časového vědomí popisuje kognitivní aspekt implicitní časovosti. Nicméně Fuchs (2019) zdůrazňuje ještě **afektivně-konativní aspekt implicitní časovosti**, který nazývá **konace**. Jinými slovy, v implicitním prožitku času je zahrnuta také jakási afektivní stránka, kterou lze přirovnat k pojmům „drive“ či „touha“. Fuchs a Pallagrosi (2018) přibližují význam konace, když ji popisují jako jakousi afektivní „energii“. Tato afektivní stránka je zdrojem spontaneity a zaměřenosti na cíl. K objasnění je možno ještě poznamenat, že abnormální změny v konaci je možno explicitně upozorovat u manických či depresivních stavů. Např. u manických stavů se konace projevuje v akceleraci prožitku času, na druhou stranu u depresivních stavů se projevuje retardace prožitku času (Fuchs, 2019).

4 Současní autoři zabývající se implicitní časovostí v rámci schizofrenie

Fuchs (2019) udává, že zásadní abnormalitou schizofrenní zkušenosti je **porušení syntézy implicitní časovosti**, konkrétně retence a protence, která celkově ústí v také v poruchu intencionálního oblouku. Co se intencionálního oblouku týče, o tom Fuchs (2007) hovoří především jako o médiu, které zprostředkovává bezprostřední prožitek světa a následnou interakci s ním. V rámci schizofrenie tedy obecně řečeno dochází k dezintegraci časovosti u osob se schizofrenií, což má zásadní vliv na jejich prožívání. Rámec dezintegrace časovosti nám osvětluje mnoho abnormálních fenoménů u osob se schizofrenií. Například v raných stádiích schizofrenie se **porucha retence a protence** projevuje, řečeno jazykem klasických diagnostických manuálů, **poruchami myšlení** (např. ve formě myšlenkových zárazů). V obecném slova smyslu se porucha retence a protence u člověka se schizofrenií vyznačuje závažným narušením vnitřního časového toku prožitků. Kupříkladu porucha retence způsobuje, že prožitek, který zrovna proběhl, jaksi nezůstává přirozeně v bezprostředním vědomí, tudíž současný prožitek se jeví jako „z čistého nebe“ a na nic předchozího nenavazující. Jak už bylo řečeno, retence umožňuje prožívat současnost vždy v určitém kontextu předchozího prožitku. Na druhou stranu je zde nutné uvést také poruchu protence, která určuje integraci nově příchozího prožitku k současnému, přičemž v důsledku poruch protence tato otevřenost člověka k „novému“ zaniká. Tento výklad umožňuje nahlédnout na těžkou zkušenost jedince, který každý nový prožitek vnímá jako „intruzi“ cizích obsahů a myšlenek ve svém vědomí. Zasluhou protence je rovněž to, že nový prožitek spadá do významového rámce předchozího; proto je v rámci schizofrenní zkušenosti jedinec zahlcen asociacemi, které mu nedávají smysl a nesouvisí s předchozím prožitkem myšlenkového toku. Složitý jev dezintegrace časové zkušenosti u schizofrenie je možno přiblížit také tak, že pro takového člověka se prožívání skládá z mnoha po sobě oddělených „ted“, nicméně mezi těmito „ted“ již neexistuje žádné propojení (Stanghellini et al., 2016). V tomto kontextu lze opět použít analogii s melodií, přičemž schizofrenní zkušenost je jakási redukce melodie na pouhé izolované tóny v řadě za sebou. Avšak chybí porozumění „melodii“, tj. hudební zkušenosti jako celku.

Narušenou konstituci implicitní časovosti lze podle Fuchse (2019) objasnit především symptomy v rámci schizofrenie, kterými je kromě výše zmíněných **poruch myšlení** také **ukládání myšlenek a prožitky pasivity**. Tyto symptomy vyvěrají z těchto prožitků jedince: **narušené kontinuity myšlenkového toku; neschopnosti si zapamatovat to, co zrovna bylo řečeno** nebo také **ze ztráty schopnosti intence řeči** (Fuchs, 2007). Je nutné také zmínit pravděpodobné dopady těchto

abnormálních fenoménů v prožívání na každodenní život jedince (Fuchs, 2007). Ten se bude snažit minimalizovat ve svém životě změny, což lze chápat jako snahu o vytvoření určité iluze prožitku kontinuity implicitního časového vědomí. Takový jedinec bude mít dojem, že čím rigidnější jeho prostředí a jeho život bude, tím méně chaotické bude i jeho prožívání. V extrémním případě je možno hovořit o *katatonii* a *stuporu*, které se zdají být jedinou možnou odpovědí na nesnesitelný niterný prožitek rozbitého a nesmyslného světa.

Fuchs a Van Duppen (2017) se dotýkají tematicky narušení implicitního vědomí časovosti ve vztahu k narušení **vědomí sebe sama**. Prožitek kontinuity času je nezbytný pro vědomí sebe sama. Toto vědomí sebe sama, které je prereflektivní, je nazýváno *ipseita*. *Iipseita* znamená určité bazální self, kterým je subjektivní zkušenost konstituována v první osobě (Sass, 2019). Jinými slovy se hovoří o tom, že každý prožívá svou zkušenost, tj. svoje myšlenky, pocity a veškeré objekty vědomí, jako své. Při poruchách *ipseity*, kdy je zároveň porušeno prožívání časové kontinuity, se nepohlíží na subjektivitu jako na vlastní prostor, ve kterém by jedinec byl „pánem ve svém domě“. Naopak, subjektivní zkušenost se stává místem plným cizích obsahů, se kterými se daný člověk neztotožňuje – dochází k *depersonalizaci*. Veškeré přicházející myšlenky a impulzy nejsou prožívány, jako by přicházely z nitra jedince. Depersonalizace pak v tomto kontextu vede ke dříve popsáným prožitkům „vkládání myšlenek“, „pasivity“ či cizích „hlasů“.

Fuchs a Pallagrosi (2018) a Fuchs (2019) zdůrazňují rovinu intersubjektivitu v rámci schizofrenní zkušenosti, o které je také nutné uvažovat v kontextu narušení implicitní časovosti. **Intersubjektivita** je ve fenomenologické psychopatologii vedle výše zmíněné časovosti nebo *ipseity* dalším klíčovým tématem. Zjednodušeně řečeno lze intersubjektivitu definovat jako vztahovou rovinu jedince ke druhým bytostem. Již Heidegger zmiňoval základní existenciál, kterým je *spolubytí*. Vědomí implicitní časovosti *synchronizuje* člověka s druhými lidmi skrze jeho *tělesnost*, přičemž ta jej ladí na emoční a tělesnou rovinu v komunikaci s druhými (Fuchs, 2019). Co se intersubjektivitu v tomto kontextu týče, lze říci, že jedinci se schizofrenií chybí vnitřní nezpochybnitelná jistota času sdíleného s druhými, v rámci kterého se uskutečňuje emoční rezonance a synchronie (Fuchs & Pallagrosi, 2018). V konečném důsledku lze pochopit tzv. *autistické stažení se* v rámci schizofrenie, tedy skutečnost, že se jedinec raději stáhne z kontaktu s druhými lidmi. Je to určitá snaha vyhnout se nesrozumitelným komplexním sociálním situacím, které mohou být až příliš zahlcující a zúzkostňující, a tím tedy i pokus o kompenzaci chybějící schopnosti rezonance s druhými osobami. Tímto se posiluje **bludné myšlení** u jedince – neboť neschopnost rezonance s druhými, stažení se ze sociálního kontaktu a porušení vnitřní časové kontinuity, to vše vytváří vnitřní „*zamrzlou*

realitu“, která je zcela odtržena od konstituce sdíleného světa s druhými lidmi.

Perspektiva narušení implicitního vědomí času jde ruku v ruce s neuropsychologickými doklady o poruchách časové integrace u osob se schizofrenií (Fuchs, 2019). Například Vogeley a Kupke (2007) zdůrazňují konvergenci kognitivních neurověd s trojitou strukturou časového vědomí v pojetí Husserla. Zmiňují Frustra (2003), který navrhuje, že prefrontální mozková kůra se zásadně podílí na neurální konstituci trojité struktury časového vědomí. Vogeley a Kupke (2007) dále poukazují na to, že porucha vědomí času u osob se schizofrenií se pak projevuje např. v nesprávném odhadu času či snížené pozornosti atd.

Na závěr je potřeba zmínit výzkumné možnosti v této oblasti. Kategorie narušení prožívání času (Disturbance in Experience of Time) je zohledněna v psychometrickém nástroji EASE: **Examination of Anomalous Self Experience** (Parnas et al., 2005). Vzhledem k tomu, že tento nástroj se ve svém měření a fenomenologické exploraci orientuje na poruchy self v rámci schizofrenního spektra, je zde narušení prožívání času pouze jednou z podkategorií kategorie Neschopnost rozlišovat modalitu intencionality (Inability to Discriminate Modalities of Intentionality). Narušení prožívání času autoři diferencují do dvou subtypů. Prvním z nich je narušení subjektivního proudu času (Disturbance in the Subjective Experience of Time Low), což se projevuje např. prožitkem fragmentace času či zastavení proudu času. Druhý subtyp autoři označují jako narušení existenciálního času, což zahrnuje neobvyklé změny v prožívání času především ve vztahu k orientaci do budoucnosti. S implicitním vědomím časovosti koresponduje první subtyp této kategorie. Nicméně EASE se subjektivního prožívání času dotýká pouze okrajově. Nadto existuje ještě druhý psychometrický nástroj zaměřený na fenomenologickou exploraci skrze polostrukturované interview, tzv. EAW: **Examination of Anomalous World Experience**. Ten byl uveřejněn v časopise *Psychopathology* a na jeho vzniku se podíleli autoři Sass, Pienkos, Skodlar, Stanghellini, Fuchs, Parnas a Jones (2017). Jak zmiňují Englebert a kolektiv (2019), EASE a EAW lze užívat komplementárně, nicméně EAW umožňuje mnohem hlubší a detailnější fenomenologickou exploraci časové dimenze. S ohledem na fenomenologickou tradici je nástroj zaměřen na šest základních dimenzí žité zkušenosti, kterými jsou: 1) prostor a objekty, 2) čas a události, 3) druzí lidé, 4) jazyk/řeč, 5) atmosféra a 6) existenciální orientace. EAW se orientuje především na populaci v rámci schizofrenního spektra. Významná z hlediska odborného zájmu tohoto přehledového článku je především kategorie 2.3 Narušení dynamické organizace času (Disruption of Dynamic Organization of Time). Samotní autoři ke kategorii Narušení dynamické organizace času dodávají, že se jedná o fenomény týkající se porušení

syntézy žité zkušenosti sestávající z retence, prezentace a protence. V rámci této kategorie jsou uvedeny následující subtypy fenoménů: 2.3.1 Čas je prožíván jako zcela zastavený, statický, nekonečný nebo zmizelý (Time Feels as though Completely Stopped, Static, Infinite, Disappeared), 2.3.2 Čas je nesouvislý nebo fragmentovaný (Time as Disjointed or Fragmented), 2.3.3 Dezorientace v čase (Disorientation in Time), 2.3.4 Prožitek limitovanosti nebo izolace v rámci přítomného okamžiku (Feeling Limited to or Isolated within the Present Moment) a 2.3.5 Rozličné bizarní prožitky času (Various Bizarre Experiences of Time). Dále je potřeba uvést kategorii 2.4 Narušená anticipace (Disturbed Anticipation), která rovněž obsahuje prožitky týkající se poruch aspektů protence a retence. S implicitní časovostí souvisí především fenomén 2.4.4 Kolaps protence (Protention Collapses). Je uvedeno také mnoho dalších fenoménů popisujících časovost, které se však vztahují k explicitní časovosti.

5 Diskuze

V tomto článku se autorka zabývá především implicitním vědomím časovosti, avšak jak bylo v jedné části zmíněno, z fenomenologického hlediska existuje také explicitní vědomí časovosti. Jak implicitní, tak explicitní časové vědomí spolu navzájem souvisí. Pokud by v tomto textu bylo zahrnuto i explicitní vědomí časovosti, úvahy a poznatky by směřovaly mnohem hlouběji, což optimální délka textu nedovoluje. V krátkosti lze naznačit současnou fenomenologickou teorii, a to že explicitní časové vědomí se podle Fuchse a Pallagrosiho (2018) konstituuje aktivní syntézou minulosti, přítomnosti a budoucnosti prostřednictvím tzv. *narativního self*. Toto narativní self rozvrhuje osobní příběh člověka do sdíleného porozumění minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Fenomény související s poruchami explicitní časovosti mohou dle Fuchse a Van Duppena (2017) být např. prožitky nadcházející hrozby v prepsychotických fázích, tedy *apokalyptické nálady*, které mohou následně v jedinci paradoxně vyvolat pocity *pozastaveného času*. Mnohé fenomény porušené explicitní časovosti jsou uvedeny také v EAW (2017). Explicitní vědomí časovosti se také do značné míry týká intersubjektivit, která byla zmíněna již výše.

Fenomenologická psychopatologie nemá v České republice oproti jiným zemím (např. Itálie, Německo, Francie) výraznou tradici, a přestože je to oblast, která se v současné době může pochlubit značným rozvojem, v České republice je z teoretického a výzkumného hlediska zásadně zanedbávána. Chybí překlad důležitých děl autorů, na katedrách psychologie se toto téma nevyučuje a možná je také nedostatek ambic věnovat se komplikovanému dialogu fenomenologie a psychopatologie. Velkým přínosem by bylo položení základů v této oblasti z hlediska současné empirie na tomto poli, např.

překlad a standardizace současných psychometrických nástrojů, kterými jsou EAW a EASE (Examination of Anomalous Self-Experience). Příkladem a inspirací pro zájemce o tuto problematiku mohou být výzkumné studie pocházející z *Centra výzkumu subjektivity* v Kodani (Center for Subjectivity Research) nebo výzkumy na půdě Univerzity v Heidelbergu. Fenomenologickému zkoumání u osob se schizofrenií se v minulosti sice věnovala česká klinická psycholožka Eva Syřišťová, avšak navzdory tomu v České republice nikdy nevznikla větev fenomenologické psychopatologie, která by navazovala na její bohatý intelektuální odkaz.

6 Závěr

Cílem článku bylo vytvořit srozumitelný přehled fenomenologických perspektiv na prožitek času v rámci schizofrenie, přičemž v článku se zaměřujeme především na implicitní vědomí časovosti. Nejprve jsou zmíněni zásadní autoři, kteří stojí na samých počátcích studia časovosti u osob se schizofrenií, a to Minkowski, Kimura a Jaspers. Fenomenologická psychopatologie, která v současnosti přichází s novými hypotézami na poli psychopatologie, vychází ve svém pojetí časovosti z fenomenologické myšlenkové tradice Husserla nebo Merleau-Pontyho. Husserl rozlišil tři základní elementy vnitřního vědomí časovosti, kterými jsou retence, prezentace a protence. Toto je možné propojit s Merleau-Pontyho pojmem tzv. intencionálního oblouku. V současných studiích (Fuchs, 2019; Fuchs & Pallagrosi, 2018; Fuchs & Van Duppen, 2017; Stanghellini et al., 2016; Fuchs, 2007) se hovoří o poruchách v rámci implicitního vědomí časovosti u osob se schizofrenií, které souvisí s mnoha abnormálními fenomény v subjektivní zkušenosti. Poruchy implicitního vědomí časovosti spočívají např. v poruchách retence nebo protence či v narušení intencionálního oblouku. Rovněž je zdůrazněn význam ipseity a intersubjektivit v souvislosti s časovostí. Poruchy implicitní časovosti u osob se schizofrenií Fuchs (2019) propojuje se symptomy jako poruchy myšlení, vkládání myšlenek a prožitky pasivity. Na závěr jsou uvedeny psychometrické nástroje EASE a EAW, které umožňují fenomenologickou exploraci fenoménů časovosti u osob se schizofrenií.

Literatura

- Englebert, J., Monville, F., Valentiny, C., Mossay, F., Pienkos, E., & Sass, L. (2019). Anomalous Experience of Self and World: Administration of the EASE and EAW Scales to Four Subjects with Schizophrenia. *Psychopathology*, 52(5), 294–303. DOI: 10.1159/000503117.
- Fuchs, T. (2007). The Temporal Structure of Intentionality and Its Disturbance in Schizophrenia. *Psychopathology*, 40(4), 229–35. DOI: 10.1159/000101365.
- Fuchs, T. (2019). The Experience of Time and Its Disorders. In G. Stanghellini, M. R. Broome, A.V. Fernandez, P. Fusar-

- Poli, A. Raballo & R. Rosfort (Eds.), *The Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology* (431–441). New York: Oxford University Press.
- Fuchs, T., & Pallagrosi, M. (2018). Phenomenology of Temporality and Dimensional Psychopathology. In M. Biondi, M. Pasquini & A. Picardi (Eds.), *Dimensional Psychopathology* (287–300). Cham: Springer.
- Fuchs, T., & Van Duppén, Z. (2017). Time and Events: On the Phenomenology of Temporal Experience in Schizophrenia (Ancillary Article to EAWP Domain 2). *Psychopathology*, 50(1), 68–74. DOI: 10.1159/000452768.
- Fuster, J. M. (2003). *Cortex and Mind: Unifying Condition*. New York: Oxford University Press.
- Hartmann, G. W. (1935). *Gestalt Psychology: A Survey of Facts and Principles*. New York: The Ronald Press Company.
- Henriksen, M. G., Raballo, A., & Nordgaard, J. (2021). Self-disorders and Psychopathology: A Systematic Review. *Lancet Psychiatry*, 8(11), 1001–1012. DOI: 10.1016/S2215-0366(21)00097-3.
- Husserl, E. (1993). *Karteziánské meditace*. Praha: Svoboda-Libertas.
- Husserl, E. (2004). *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I*. Praha: OIKOYMENH.
- Jaspers, K. (1968). *General Psychopathology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Laing, R. D. (2010). *The Divided Self*. London: Penguin Books.
- Merleau-Ponty, M. (2013). *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH.
- Minkowski, E. (1970). *Lived Time: Phenomenological and Psychopathological Studies*. Evanston: Northwestern University Press.
- Parnas, J., Møller, P., Kircher, T., Thalbitzer, J., Jansson, L., Handest, P., & Zahavi, D. (2005). EASE: Examination of Anomalous Self-Experience. *Psychopathology*, 38(5), 236–258. DOI: 10.1159/000088441.
- Sass, L. (2019). The Life-World of Persons with Schizophrenia: Considered as a Disorder of Basic Self. In G. Stanghellini, M. R. Broome, A.V. Fernandez, P. Fusar-Poli, A. Raballo & R. Rosfort (Eds.), *The Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology* (597–616). New York: Oxford University Press.
- Sass, L., Borda, J. P., Madeira, L., Pienkos, E., & Nelson, B. (2018). Varieties of Self Disorder: A Bio-Pheno-Social Model of Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 44(4), 720–727. DOI: 10.1093/schbul/sby001.
- Sass, L., Pienkos, E., Skodlar, B., Stanghellini, G., Fuchs, T., Parnas, J., & Jones, N. (2017). EAWP: Examination of Anomalous World Experience. *Psychopathology*, 50(1), 10–54. DOI: 10.1159/000454928.
- Stanghellini, G., Ballerini, M., Presenza, S., Mancini, M., Raballo, A., Blasi, S., & Cutting, J. (2016). Psychopathology of Lived Time: Abnormal Time Experience in Persons With Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, 42(1), 45–55. DOI: 10.1093/schbul/sbv052.
- Stanghellini, G., Broome, M. R., Fernandez, A. V., Fusar-Poli, P., Raballo, A., & Rosfort, R., (Eds.). (2019). *The Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology*. Oxford: Oxford University Press.
- Vogeley, K., & Kupke, C. (2007). Disturbances of Time Consciousness From a Phenomenological and a Neuroscientific Perspective. *Schizophrenia Bulletin*, (33), 157–65. DOI: 10.1093/schbul/sbl056.

Informace o autorce

Eva Jendrulková
Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita
Palackého v Olomouci, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc,
Česká republika, eva.jendrulkova01@upol.cz,
evi.jendr@gmail.com